

Archeologické rozhledy

ISSN 0323-1267

275

XXXIII • 1981

ACADEMIA • PRAHA

HALŠTATSKÉ HRADIŠTĚ VE STRADONICÍCH U LOUN KNOVÍZSKÉ A HALŠTATSKÉ OSÍDLNÍ MIKROREGIONU DEBERSKÉHO POTOKA

(Tab. I—IV, p. 594—597)

ZDENĚK SMRŽ, *Most, AÚ*

Výzkumná aktivita mostecké expozitury AÚ byla v padesátých a šedesátých letech zaměřena na oblast těžby SHD. V sedmdesátých letech se ukázalo, že sídelně-historicky zaměřený výzkum, ať již retrospektivní (vyhodnocení výzkumů v geograficky uzavřených, dnes již silně zdevastovaných či zcela zničených oblastech) nebo cílený a plánovaný na příští desetiletí (Lomský potok, Pětipeská pánev) není myslitelný bez získání základních údajů o hradištních a výšinných sídliscích. Přitom vypovídací hodnota těchto nalezišť rapidně klesá (cf. *Smrž - Mladý 1979*, 51, pozn. 8). Proto se přikročilo k ověřovacím výzkumům na vybraných lokalitách za účelem získání údajů o průběhu, konstrukci a stáří opevnění.¹

Při průzkumech zaujala mj. pozornost velká, výrazně opevněná hradiště na ostrožnách, rozmístěná na okraji regionu (Stradonice, Domoušice — hradiště Rovina, Třeskonice — Výrovský vrch, event. Libochovany — Hrádek). Stradonické hradiště bylo vybráno k výzkumu pro relativní blízkost od výzkumné základny, klíčovou polohu a též proto, že jeho bezprostřední okolí i přilehlá část dolního Poohří jsou dobře probádány. Nebudu skrývat, že podnět dala i jistá nedůvěra v účinnost památkového zákona. Nikdy totiž nelze vyloučit, že lokalita tohoto typu (v zemědělsky obdělávané poloze) nepodlehne snahám o zcelování pozemků. Obavy se do jisté míry potvrdily v roce 1977, kdy byl zasypán příkop před valem.

V první části tohoto článku jsou shrnuty informace o způsobu opevnění, získané při průkopu valem a výzkumu brány. Stejně důležité však je i vyhodnocení kno-

¹ Seznam halštatských hradišť v SZ Čechách: 1. Dolánky, vrch Rubín (okr. Louny). Výrazný kopec typu stolové hory či čedičového suku s plochým vrcholem, rozloha opevněné plochy cca 1 ha. Výzkumy H. Preidel, V. Kruta; nezpracováno. 2. Domoušice, hradiště „Rovina“ (okr. Louny). Ostrožna, jež je výběžkem větší masivu, opevnění tvoří dvojice příčných valů a příkopů, rozloha cca 10 ha. Ověřovací výzkum M. Slabina a J. Waldhauser 1978, datováno do H D2/3; nezpracováno. 3. Hradec, „Na pokladě“ (okr. Chomutov). Hradiště na rozsáhlé terase nad pravým břehem Ohře, rozčleněno na akropoli (4,9 ha) a dvě předhradí (celková plocha 25 ha). Výzkum D. Koutecký, J. Bubeník, Z. Smrž 1972—1973, opevnění akropole datováno do H D—LT A. Nezpracováno. 4. Most, vrch Hněvín (okr. Most). Halštatský val obepíná spočinek kopce, takže opevnění zahrnuje i jeho vrcholek, celková plocha cca 3 ha. Výzkum J. Bubeník 1974—1975, nezpracováno. 5. Úhošťany, vrch Úhošť (okr. Chomutov). Stolová hora, jejíž členité plató má rozlohu cca 80 ha. Opevnění není doloženo, výzkum v letech 1979—1980 (Z. Smrž) zjistil doklady osídlení a terénních úprav „akropole“. Nezpracováno. 6. Libochovany, hradiště „Hrádek“, jehož součástí je i poloha „Tříkřížový vrch“ (okr. Litoměřice). Výrazná terasa až ostrožna nad pravým břehem Labe. Délka mohutného opevnění (popis cf. *Zápotocký 1965*, 210) činí cca 600 m, plocha hradiště cca 15 ha. Výzkum nebyl dosud veden. 7. Třeskonice, vrch Výrov (okr. Louny). Hradiště leží na vrcholu horského hřebetu, opevnění tvoří val obepínající oválné plató o rozloze cca 6 ha. Sběry datováno do pozdního halštatu a latěnu, výzkum nebyl dosud proveden.

vízského osídlení v mikroregionu Deberského potoka. Pro halštatské období se podobnou problematiku uspokojivě zpracovat nepodařilo; bude nutno vyčkat na vyhodnocení výzkumů dalších hradíšť, přičemž výsledky budou mít význam především pro bádání o době laténské.

Poloha naleziště, jeho popis, historie výzkumů

Polohu stradonického hradíště nebudeme v textu obsírněji popisovat, je patrná z plánu (obr. 1). Připomeňme jen, že se rozkládá na Z výběžku náhorní planiny, která pokračuje cca 5 km V směrem až k obci Evaň. Převýšení na Z a J činí vzhledem k nivě potoka 80—90 m, na S je svah povolnější. Bezejmenný pravobřežní přítok Deberského potoka má charakter toku V. řádu, v údolí jsou však vydatná prameniště. V areálu hradíště zdroj vody není a nemohl být. Přestože poloha není při pohledu z okolní otevřené krajiny příliš nápadná (tab. I : 1, 2), je z ní výborný výhled na přilehlou část Poohří a téměř celé České středohoří.

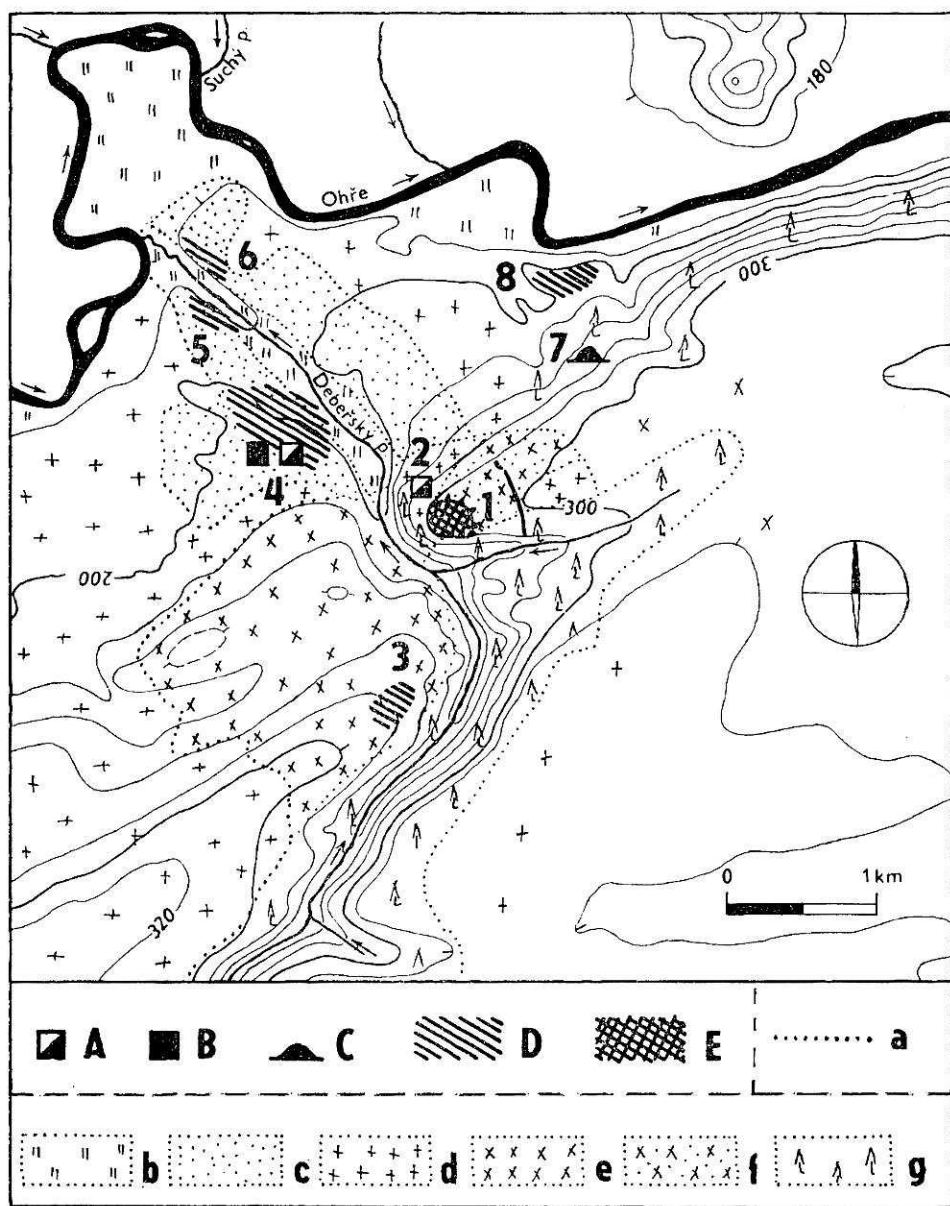
Geologicky tvoří náhorní planina, na níž stradonické hradíště leží, denudační plošinu; zlomová linie k Ohři probíhá S od ní. J a Z svahy jsou výrazně modelovány Deberským potokem, na profilech jsou patrné vrstvy písčitého slínovce s proplásky mladého hnědého uhlí, překryté krou křídové opuky. Na planině V od areálu hradíště se rozkládá ostrov vápnité váté spraše.

Průběh opevnění je schematicky vyznačen v plánu (obr. 5 : 1). Plocha hradíště, na V a S vymezená valem a na Z a J ostrou hranou svahu nad údolím potoka, činí 6 ha 75 a. Val, který v širokém oblouku přehrazuje ostrožnu, má na V charakter výrazného náspu dlouhého cca 260 cm a vysokého dnes 1—3 m, se základnou širokou až 12 m (obr. 5; tab. III: 1, 2). Na S se jeví jako schodovitý stupeň (tab. I: 3, vlevo), ve skutečnosti však měl původně stejný charakter jako na V (byť měl jinou konstrukci). Zkreslení způsobily splachy, které se za ním nahromadily a místy jej i přeplavily. Ke stejnému jevu došlo ostatně i na J konci valu (u sondy II). Plocha hradíště se svažuje od V k Z, zatímco ve V části lokality je půdní pokryv proorán téměř na podloží, v Z části se usadily splachy mocné až 1,5 m.

Pozornost upoutávají kamenité terasy, táhnoucí se ve směru SV—JZ po svazích S od hradíště. Nevylučoval se jejich pravěký původ, řez vedený v sondě III jednou z nich však prokázal, že jde o přirozený terénní útvar zvýrazněný výchozy kamene (obr. 2: 1). V ostatních případech jde zřejmě o terasy polí — o hranice pluzin. Plocha V od hradíště je pojmenována jako „Zadní valy“. Název může být reminiscencí na útvary zničené při obdělávání půdy, vyjma mělkého úvozu probíhajícího přes ostrožnu cca 330 m před valem (vyznačen na obr. 1) však v terénu nejsou patrné žádné stopy opevnění a chybí zde doklady osídlení. Existenci event. předhradí a vnějšího pásu opevnění by mohlo prokázat jen letecké snímkování či geomagnetická prospekce.

Stradonické hradíště „Na šancích“ či „Na hradbách“ (v nových mapách „Na valech“) je uváděno v odborné literatuře již od konce minulého století, jeho stručný popis podal J. L. Pič (1909, 348, s lit.). Výzkumy však na něm vedeny nebyly a s výjimkou pazourkových nástrojů nalezených

L. Šnajdrem (1891, 15, s lit.) nikdo materiál umožňující datování nenalezl. Památku „znovu-objevili“ D. Koutecký a A. Beneš v roce 1961 (NZ čj. 179/67 Most). Pozornost archeologů se k ní obrátila (ovšem jen teoreticky) v souvislosti s hodnocením slovanského osídlení Poohří. Podrob-

Obr. 1. Knovízské a halštatské osídlení v mikroregionu Deberského potoka, s vyznačením půdních typů. Stradonice, „Na šancích“ č. 1. A knovízské pohřebiště; B bylanské pohřebiště; C knovízský a štitarský mohylník; D knovízské sídliště; E knovízské a halštatské sídliště; a hranice půd, typů; b nivní půda; c černozem; d karbonátová černozem; e rendzina; f hnědozemní rendzina, g lesy. Soupis lokalit na str. 494sq. Podklad dle mapy Louny 12—12. Kresba E. Březáková.

něji ji popsal M. Zápotocký (1965, 212, 312), zmiňuje se o ní Z. Váňa (1973, 278). V soupisu knovízských nalezišť SZ Čech (Bouzek - Koutecký - Neustupný 1966, 86) je uvedena jako výšinné sídliště či hradiště, nejsou však uvedeny prameny, dle nichž byla takto datována. Po předchozích průzkumech zahájil autor tohoto článku v červenci 1975 ověřovací výzkum (sondy I, II), jehož cílem bylo zjistit způsob konstrukce valu a lokalitu konečně časově zařadit (NZ čj. 210/78 Most). Ve výkopech se pokračovalo v sezónách 1977 a 1978, v prostoru vchodu (brány), vytypovaném v roce 1976 (sonda III, cf. NZ 340/80). Výzkum vnitřního areálu by byl finančně i technicky značně náročný, a proto v dohledné době nepřipadá v úvahu.

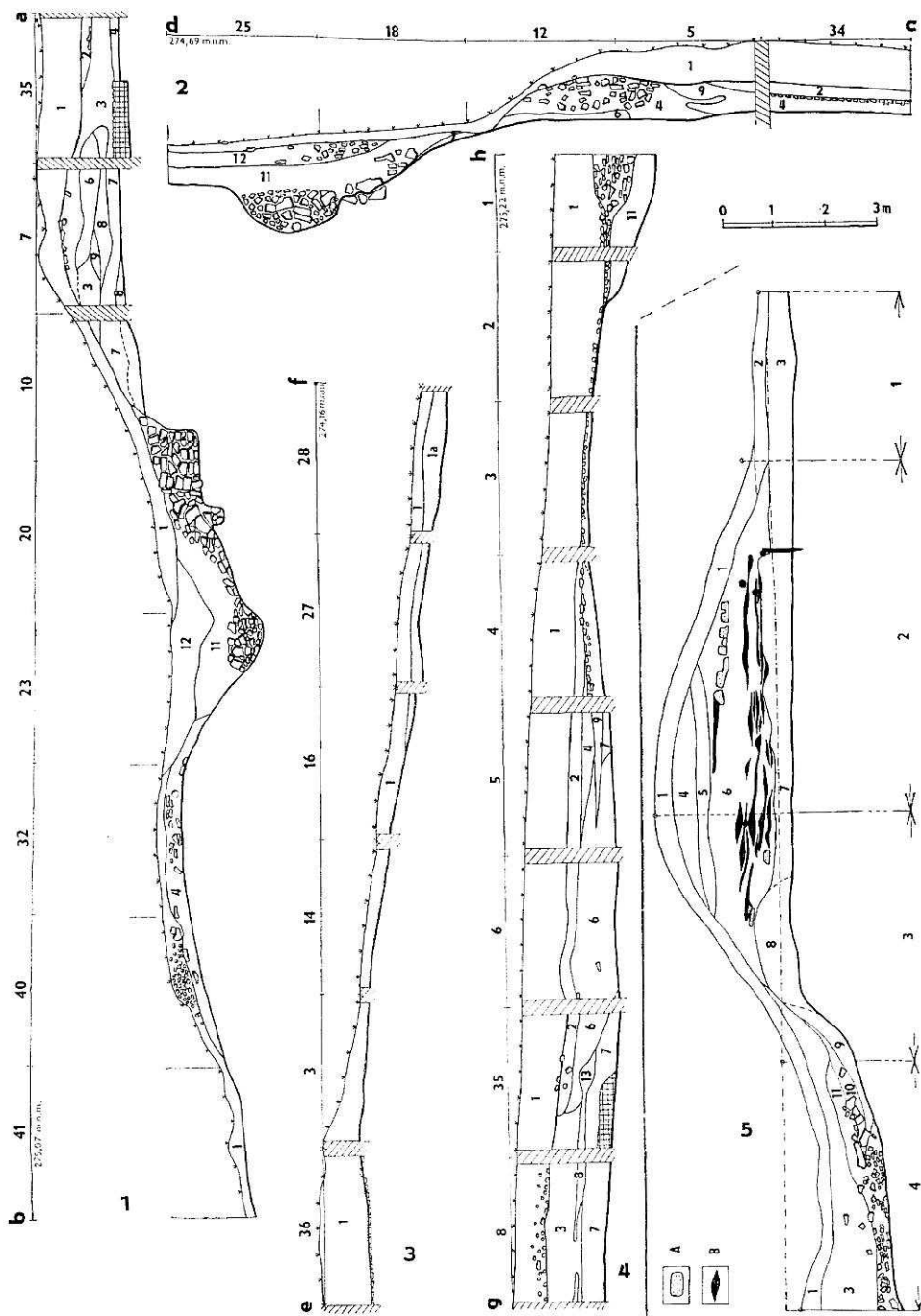
Popis nálezové situace, interpretace

Rozložení sond je vyneseno na obr. 5. Celkově byla prokopána plocha 303 m². Sonda II, položená na J okraji valu, v místě jeho narušení novou přístupovou cestou, postihla pouze jeho horní část, neboť základna je obklopena mocnými splachy. Výzkum v sondě IV, položené přes Z hranu plošiny hradiska, měl ověřit a prokázat event. úpravy (opevnění). Výsledek byl negativní, vzhledem k neobyčejně strmému svahu si takovou úpravu situace nevyžadovala. Středopaleolitickou industrii nalezenou ve vrstvě splachů převzal J. Fridrich. V dalším textu se již sondami II a IV nebudeme zabývat.

Opevnění v úseku zkoumaném sondou I bylo neobyčejně mohutné (cf. tab. II: 1; obr. 2: 5). Stavitelé zřejmě zhutnili přirozený půdní pokryv pod valem, který představuje jakýsi základ, vysoký 40—60 cm a široký 9 m, na němž spočíval násep ze sprašové hlíny, proložený ve 4 až 5 vrstvách trámy a větvemi. Na vnitřní straně ve výšce 90—100 cm se táhl souvislý trámový ochoz, široký 200, resp. 350 cm. Zadní stěnu valu přidržovaly desky zapuštěné do podloží, zapřené vertikálními i horizontálními kůly. Rekonstruovat vzhled a konstrukci valu v jeho horní části je velmi obtížné. Na zmíněný „ochoz“ totiž nasedal až 110 cm mocný násep kamenité hlíny, v němž nebyly zachyceny stopy po konstrukčních prvcích ani event. kulturní horizont z doby užívání opevnění. Ten se zachoval jen v příkopu a nad čelním spádem valu. Existenci kamenité plenty lze téměř vyloučit, pokud byly kameny (spočívající ve výplni příkopu a překrývající kulturní horizont) použity při konstrukci opevnění, pak snad jako zídka na temeni valu. Původní šířku příkopu odhaduji na 5—6 m (celý řez však nebyl proveden), max. hloubka činila 2 m.

Valové opevnění zkoumané sondou I bylo tedy značně mohutné. Původní šířka valu činila cca 9 m, výškový rozdíl mezi původním dnem příkopu a dnešním vrcholem valu je 470 cm při zachovalé výšce valu 270 cm. Dřevěné prvky patrně tvořily jednoduchou srubovou konstrukci provázanou větvemi a háky z větví; event. úpravy čelní stěny valu a úpravy jeho temene se nepodařilo bezpečně zjistit.

valu); 7 rezavá kamenitá (pokryv podloží); 8 světlešedá sypká popelovitá; 9 běžová písčito-kamenitá; 11 šedohnědá s kameny (výplň příkopu); 12 recentní návoz; 13 stopy zuhelnatělého dřeva. Seznam vrstev k č. 5: 1 drn; 2 ornice; 3 hnědá báze ornice; 4 žlutohnědá písčítá s kameny; 5 žlutohnědá provápněná s drobnými kameny; 6 šedožlutá sprašovitá; 7 hnědočerná provrstvená pískem a spraší; 8 černohnědá s vměstky z vrstvy 7; 9 černohnědá (sídlištní splachy); 10 šedá sypká; 11 tmavě hnědá s kameny; A zetlelé dřevo; B černá — stopy po dřevě. Kresba A. Kozlová, V. Tesař.

Obr. 2. Stradonice, „Na šancích“ (okr. Louny). 1—4 profily v sondě III (cf. obr. 3); 5 východní profil v sondě I. Seznam vrstev k 1—4: 1 ornice a splachy; 1a hnědá ornice s kameny; 2 černo-hnědá (halštatský sídlištní horizont); 4 hnědošedá s kameny (násep valu); 6 světlehnědá (násep

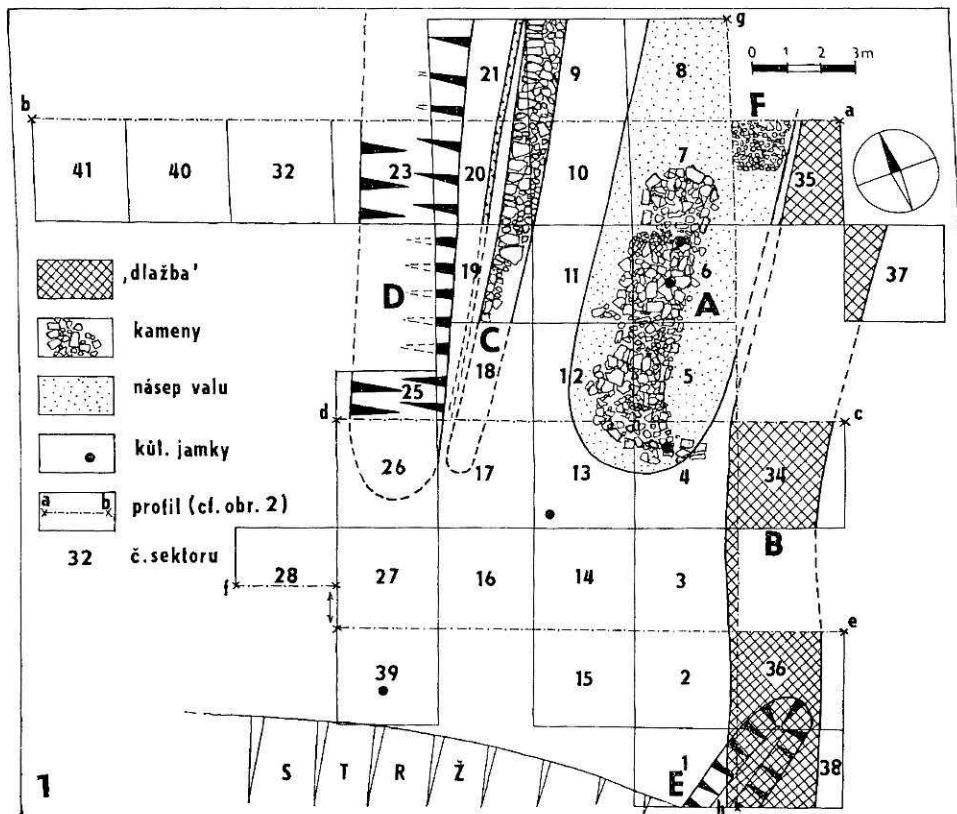
Výzkum v sondě III odkryl převážnou část původního vstupu do areálu hradiště. Původní výšku valu v prostoru sondy III lze odhadnout na 150 až 200 cm, šířku na cca 4 m (obr. 2: 1). Na jeho temeni snad byla palisáda, kúlové jamky se však v důsledku snesení a rozplavení této partie valu podařilo registrovat jen ve třech případech. Na J konci zpevňovalo hlinitokamenitý násep kamenité jádro, jehož ukončení byla pravidelně skládána. K vnitřnímu úpatí valu přisedala sídlištní vrstva mocná cca 20 cm (obr. 2: 1, 2, 4; vrstva č. 2), malé množství nálezů však nedovoluje přesnější datování. Funkce „dlažby“, tj. vrstvy plochých kamenů probíhající v pásu širokém 2–3 m za vnitřní patou valu a pokračující J od jeho ukončení až k samému okraji strže (cf. obr. 3: 1) není jasná. Snad šlo o jakousi komunikaci, spíše však o zpevnění terénu v exponovaném pásu hlavního pohybu event. obránců. Souvislost s valem je díky průběhu sídlištní vrstvy nesporná (obr. 2: 2, 4).

Paralelně s valem, ve vzdálenosti cca 150 cm od jeho úpatí probíhala zeď široká 100–120 cm, zapuštěná základem a zadní stěnou do opukového podloží (tab. 2: 2; 4: 1). Její čelní plenta byla pečlivě skládána do polokřížové vazby, vnitřní vrstvy kladeny souběžně s ní, byť již ne tak pečlivě. Původní výšku lze (dle kubatury kamenů spadlých do příkopu) odhadnout na 150 cm. To znamená, že šlo o jakési terasovité zpevnění svahu a vnitřní stěny příkopu, doplňující účelně opevnění (cf. obr. 3: 2). Před zdí probíhající žlábek (tab. 4: 2), široký 30–40 cm a hluboký 30 cm, měl zřejmě účelovou funkci, můžeme jej považovat za trativod, jehož úkolem bylo odvodňovat základ zdi a zabráňovat tak jejímu podmáčení a sesunu.

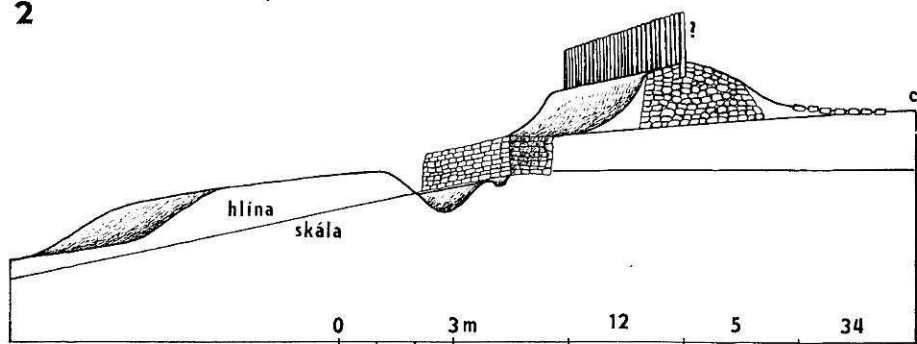
Příkop, který probíhal paralelně se zdí a valem (ukončení všech tří součástí opevnění bylo na J zhruba ve stejné linii) měl vanovitý profil, šířku 450–350 cm (ke konci se zužoval) a hloubku 150–180 cm (cf. obr. 2: 1, 2; tab. 3: 4). Vyplňovala jej destrukce kamenů zdi a recentní vyrovnávka. Zapuštěn byl do přirozené terénní vlny, jejíž celkový průběh a západní sklon fortifikaci vhodně doplňovaly.

Vstup do hradiště tedy ležel v prostoru mezi J ukončením všech tří složek fortifikace a S hranou strže zařezávající se do svahu (její stěny jsou snad upraveny lidskou rukou, patrně se odtud těžil kámen na stavbu opevnění). Jeho šířka činila 7–9 m; nutno zdůraznit, že se nalézal v naprosto odlehklém a strategicky málo exponovaném místě. Dosti neobvyklá úprava a nezvykle široký volný prostor mohou samozřejmě vzbuzovat pochybnosti o tom, zda výzkum skutečně postihl původní vchod. Zamítnout musíme zřejmě názor, že opevnění prostě nebylo dobudováno, neboť proti němu svědčí ukončení zdi, příkopu a zpevnění valu kamenitým jádrem. Event. další konstrukční prvky mohou být skryty pod mocným nánosem hlíny v nezkoumaném prostoru východně za „dlažbou“. Val není jinde přerušen, vyjma dvou evidentně recentních cest pro zemědělskou mechanizaci.

V souvislosti se dvěma situacemi — příkopem vybíhajícím ze strže a zbytky kamenité zdi v sektoru 35 (cf. obr. 3, situace označeny písmeny E, F) se naskytá otázka, zda opevnění nemělo starší fázi. Stratigrafická pozice obou situací je

2

Obr. 3. Stradonice, „Na šancích“ (okr. Louny). 1 schematický plán sondy III s vyznačenými situacemi. A val s kamenitým jádrem a hlinitokamenitým náspem; B „dlažba“ za valem; C zeď a žlab před ní; D příkop; E příkop vybíhající ze strže; F zeď (?) překrývá násep valu. Ostatní vysvětlivky v kresbě. 2 rekonstrukce opevnění v řezu c—d. Kresba V. Tesař, Z. Smrž.

jasná, jsou starší než hlavní opevnění. Příkop totiž překrývalo dláždění za valem, zeď zase násep valu (cf. obr. 2: 1, 4). Příkop však může být přirozeným pokračováním strže, erozní rýhou zasypanou při úpravě vchodu. Zeď je problematická, nemusí jít o intencionálně vzniklý útvar. Samy o sobě by oba útvary těžko mohly tvořit opevnění, neboť je mezi nimi šestnáctimetrový volný prostor a leží v prakticky rovném terénu. Přihlédneme-li ke stratigrafii, patřily by oba útvary s největší pravděpodobností knovízské kultuře, lépe řečeno, existovaly v době knovízského osídlení lokality.

Stratigrafická pozorování lze shrnout do několika vět. Opevnění vzniklo v době halštatské, bližší datování však není pro nedostatek nálezů možné, střep nalezený při výzkumu sondy I je halštatskolaténský (obr. 4: 3). Zlomky billendorfského osudí (obr. 4: 1; určení *D. Kouteckého*) se našly těsně pod základovou vrstvou valu, rozptýleny v jednom horizontu v prostoru cca 6 m². Polohu osídlil již lid s knovízkou kulturou, nepříliš četné střepy (datované rámcově do K III. až V.) spočívaly rovněž pod valem. Zlomky keramiky z doby římsko-germánské se našly ve splachových vrstvách, vzhledem k intenzivnímu osídlení mikroregionu jejich nález nepřekvapuje.

Velmi málo nálezů z doby existence opevnění nasvědčuje, že sídliště mohlo mít charakter refugia. Uvažovat o příp. kultovní funkci není při absenci jakýchkoliv indicií možné. Na stavbě tak mohutného opevnění, které zcela změnilo původní reliéf terénu (cf. obr. 2: 3; 3: 2), se muselo podílet značné množství centrálně vedených a dobře organizovaných lidí. Proto překvapuje, že v mikroregionu chybí doklady současného osídlení. Vysvětlení bychom sice mohli hledat v nedostatecích výzkumů a průzkumů, četné doklady intenzivního osídlení v jiných obdobích pravěku až doby hradištní však tuto tézi oslabují. Nad celou situací se budeme muset zamyslet v širších souvislostech.

Knovízské osídlení zřejmě nebylo ani intenzivní, ani dlouhodobé. Proti „běžným“ rovinným sídlištím se totiž našlo velmi málo střepů, které by se musely zachovat v ornici či splachových vrstvách. Rovněž germánské osídlení mělo epizodní charakter.

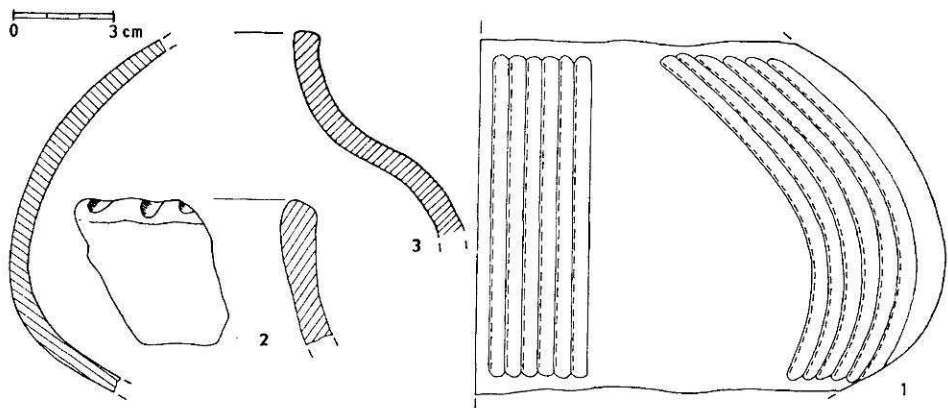
Knovízské a halštatské osídlení mikroregionu Deberského potoka²

Pracujeme se šesti lokalitami (obr. 1), přičemž jen na dvou z nich byly vedeny menší výzkumy. Pro srovnání uvádím i knovízská naleziště ze sousední oblasti — z katastru obce Levousy (č. 7, 8).

1. Stradonice, „Na šancích“. Knovízské sídliště a halštatské hradiště. Další údaje v textu.

2. Stradonice, SZ úbočí ostrožny hradiště. Dle údajů místních občanů byly při terasování zahrady zničeny koncem šedesátých let „kamenité kupy“, obsahující popel a střepy. Při obhlídce v roce 1975 našel *V. Lebeda* několik střepů, které lze datovat do ml. doby bronzové až doby halštatské. Snad šlo o mohyly.

² Na průzkumech se významnou měrou podíleli L. Čepička, F. Foltýn a pionýrský archeologický kroužek jím vedený, manželé Oktábcovi, V. Pelc, E. Pakostová, J. Sýkorová a mnozí jiní.

Obr. 4. Stradonice, „Na šancích“ (okr. Louny). Výběr nálezů. 1—2 ze sondy III, 3 ze sondy I. Kresba V. Tesař.

3. Stradonice, trať „Přední Bítina“. V roce 1974 nalezeny v okolí zahrnuté rýhy etylenovodu knovízské střepey (NZ č. 141/78 Most, J. Muška). Situace a přibližný rozsah takto objeveného naleziště ověřeny povrchovým sběrem v roce 1977.

4. Stradonice, „V neckách“, tj. prostor Z od obce, mezi silnicí od Pátku a nivou Deberského potoka. Naleziště kultur: lineární, vypíchané, šňůrové, únětické, knovízské, bylanské, laténské, římské, mladohradištní. Lokalita ničena orbou již od konce minulého století (cf. Kučera 1897, 457—461, s lit.), záchranný výzkum vedený expoziturou Most v roce 1960 zjistil v 500 m dlouhém úseku (v profilech rýhy vodovodu) 17 objektů — hroby kultur šňůrové, knovízské a bylanské (Beneš - Koutecký 1970). Dosavadní údaje (též Dohnalová 1956) a rozsah naleziště ověřeny sběry vedenými Z. Smržem v roce 1978. Knovízské osídlení zaujímal rozpětí od K III. po Š I.; v Z části bylo pohřebiště, V od něj na mírném svahu sídliště. Bylanské pohřebiště je datováno do středního stupně této kultury.

5. Pátek, levý břeh Deberského potoka, mírný SV svah nad jeho nivou. Sběry z roku 1978, střepey kultur: vypíchané, knovízské, římské a středověku (NZ č. 199/80 Most, Z. Smrž).

6. Pátek, okraj planiny při ústí Deberského potoka do Ohře. Sběry z roku 1978, střepey kultur: knovízské, římské, středověku (NZ č. 199/80 Most, Z. Smrž).

7. Levousy, les „Borová“. Knovízský a štitarský mohylník (mezi mohylami ploché hroby), doložena kontinuita pohřbívání od počátku B D do H B2 (Smrž 1975).

8. Levousy, hradiště „Na šancích“. Při výzkumu slovanského hradiště zjištěno mj. knovízské a štitarské osídlení (Váňa 1973), fond nálezů doplněn četnými povrchovými sběry. Doba osídlení lokality koresponduje s dobou užívání mohylníku v lese „Borová“.

Při pohledu na rozložení knovízských nalezišť ve sledované oblasti (obr. 1) je zřejmé, že celek můžeme označit jako mikroregion Deberského potoka. Na základě předběžného vyhodnocení mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (zákl. údaje cf. Smrž, v tisku) lze soudit, že se osídlení v podobných situacích (tj. kolem toků III. řádu) soustřeďovalo ve velkých osadách — u pramene a na středním resp. dolním toku — obklopených menšími sídlišti (?) dále od potoka, ale při prameništích či tocích V. řádu. Svě místo v systému měla, pokud to ovšem konfigurace terénu dovolila, alespoň jedna výšinná lokalita. I když z J a JZ části katastru Peruce nechybí doklady osídlení, musíme v našem případě pracovat pouze s osídlením na středním a dolním toku Deberského potoka. Úžké

kaňonovitě údolí mezi Perucí a Stradonicemi znesnadňovalo, ne-li vylučovalo přímé vazby, z prostoru nad levobřežím horního toku, pokrytého zřejmě lesem (zaznačeným ještě v 1. vojenském mapování) postrádáme doklady osídlení. Charakter terénu na horním a dolním toku je ostatně naprosto odlišný, ne nadarmo patří obě oblasti k různým geomorfologickým podcelkům (horní tok k Řípské, dolní k Hazmburské tabuli).

Knovízské osídlení bylo velmi husté, podél toku v délce cca 4 km registrujeme 4—5 sídlišť a 1—2 pohřebiště. Poměrně malé množství nálezů získaných při výzkumu stradonického hradiště naznačuje, že osídlení nebylo příliš intenzívní a poloha nebyla osazena celá. Z lokality, datované rámcově do K III.—V. je výhled nejen na všechny lokality s knovízkou kulturou v mikroregionu, ale i na celé České středohoří (za dobré viditelnosti — v SZ Čechách dnes ovšem vzácné — dokonce na vrch Hněvín v Mostě, Bořeň u Bíliny atd.). V přímém dohledu se nalézalo ve stejné době osídlené výšinné sídliště na vrchu Klapý (*Zápotocký 1963*). Neobvyklou polohu v rámci mikroregionu má naleziště rozkládající se při okraji strmé hrany údolí středního toku potoka (č. 3). Materiál však nedovoluje v rámci knovízké kultury přesnější datování. Polohu nelze označit jako strategickou, je z ní výhled pouze na stradonické hradiště. Vzájemná vazba je ovšem pouze hypotetická. Poměrně obtížné je vyhodnocení skupiny nalezišť na dolním toku. V případě č. 4 jde o jednotu sídliště s pohřebištěm, vyvíjející se od K III. do Š I., tedy přinejmenším v určitém období své existence současnou se sídlištěm v poloze „Na šancích“. Naleziště č. 5 a 6 nelze v rámci knovízké kultury datovat, jejich vzájemná vazba je (vzhledem k potoku, který je odděluje) sporná. Nelze však vyloučit prostorovou návaznost nalezišť č. 4 a 5; v tom případě by šlo o značně rozsáhlý sídlištní areál.

Z hlediska polohy, nadmořské výšky, vazby na půdní typ a vzdálenosti od vodního zdroje lze v mikroregionu jasně rozlišit dva typy knovízkých sídlišť. Charakteristiku podává následující tabulka.

Lokalita č.	5	6	4	1	3
Datování	K I.—V.	K I.—V.	K III.—Š I.	K III.—V.	K I.—V.
Nadm. v. (m)	200—205	180	195—210	270—280	280—285
Poloha (svah)	SV	JZ	SV	Z	SV
Vzdálenost od vody (m)	50	100	50	250	250
Půda	černozem	černozem	černozem	hnědozemní rendzina	rendzina

Rozdíly budou, dle mého soudu, spíše funkční. U sídlišť rozkládajících se na mírných svazích v údolí potoka a částečně v jeho nivě docházelo během dlouhodobého vývoje k lokálnímu posunu osady a jejího hospodářského zázemí. K sídlištím takového typu příslušela pohřebiště, umístěná na okraji areálu či

v přímém dohledu. (Pěkným příkladem takové sídlištní jednoty je pohřebiště a sídliště v Levousích.)

Poloha a stabilita sídlišť ve výrazných náhorních polohách byla determinována velikostí vhodné plochy a vazbou k vodnímu zdroji, přičemž vzdálenost 300 m od něho se (při výrazném převýšení) jeví na hranici únosnosti. Na základě poznatků z dosud zpracovaných mikroregionů v SZ Čechách (tj. Deberského potoka, Kadaňské kotliny — cf. *Smrž - Mladý 1979*, 45—49 a Lužického potoka) lze rozlišit 4 základní typy: 1. Neopevněná sídliště na kopcích (typ „Špičák“, cf. *Smrž - Mladý 1979*, tab. I) či na spočincích kopců (typ „Hněvín“, cf. *Bouzek - Koutecký - Neustupný 1966*, Fig. 25). 2. Malá sídliště na dominantních a strategických ostrožnách nad údolím vodního toku (typ „Stradonice“). 3. Malá sídliště na okrajích náhorních planin nebo vysokých teras nad údolím vodního toku III.—V. řádu (obr. 1, lok. č. 3). 4. Oproti staršímu dělení (*Smrž - Mladý 1979*, 50, pozn. 8) lze jako zcela samostatný typ vydělit sídliště na kopcích typu stolová hora (vrch Rubín u Podbořan, Úhošť u Kadaně, ve středočeské oblasti např. Závist).

Kdybychom neznali neopevněné výšinné sídliště na vrchu Špičák u Mikulovic, považovali bychom lokality tohoto typu (1) za výjimečné a usuzovali na neprofánní způsob osídlení. Charakter nálezů a objektů však nasvědčují tomu, že ekonomika a způsob obživy jejich obyvatel se příliš nelišily od nížinných osad, i když funkce mohla být jiná. Tato sídliště byla zřejmě v rámci mikroregionu relativně samostatná, hospodářsky víceméně soběstačná a mohla být aktivně zapojena do systému osídlení celého subregionu.³ Další dva typy (2, 3) byly zřejmě úzce vázány na současné osídlení konkrétních sídlištních areálů v údolích, ve většině případů zřejmě šlo o sezónní sídliště, tábořiště, event. pozorovatelný. Sídliště na kopcích typu stolových hor byla opevněná, a proto je lze označit jako hradiště a centra osídlení vyššího řádu, předznamenávající vývoj v halštatském období. Zatímco typy 1 a 4 vznikaly v K V.—VI. a existovaly v H B, typy 2 a 3 zřejmě fungovaly v celém vývoji knovízské kultury, což je ostatně dáno jejich vazbou na sídliště, při jejichž výběru (tj. výběru polohy) se kritéria během vývoje podstatněji neměnila. Dosud nebyla objevena pohřebiště, jež by patřila k výšinnému sídlišti, i když u typu 1 a zejména u typu 4 bychom jejich existenci předpokládali.

K obecně platným závěrům a ověření výše uvedených pracovních hypotéz můžeme dospět až po zpracování osídlení ve větších oblastech — subregionech. Je však zjevné, že k němu nelze přistupovat od „zeleného stolu“; naopak důkladná znalost terénu, podrobné zmapování a přesné datování nálezů, rekognoskace a rekonstrukce vodní sítě na základě hydrologických a historických map a získání údajů o charakteru osídlení jsou nezbytným předpokladem. Obecně platné schéma, vypracované pro knovízská sídliště v SZ Čechách již před patnácti lety (*Bouzek - Koutecký - Neustupný 1966*, 74—78) bude třeba revidovat.

³ Za subregiony považuji (v rámci knovízského osídlení SZ Čech) oblasti vydělené podle povodí jednotlivých vodních toků (cf. *Bouzek - Koutecký - Neustupný 1966*, 74).

Ukazuje se totiž, že i „vzorové“ lokality (Prahly, Bořeň, Hněvín) měly jinou vazbu na vodní zdroje, než je uvedeno. Dle mého názoru musíme při budoucím hodnocení vycházet z postulátu, že pro existenci trvaleji osazené sídlištní lokality byla blízkost vodního zdroje (do vzdálenosti cca 300 m) základní nutností. Součástí poznání bude nepochybně i rekonstrukce rostlinného pokryvu, vycházející z genetické typologie půd, geomorfologické mapy a terénního reliéfu. Je přitom zbytečné zkoumat flóru v detailu, neboť bádání má spíše odpovědět na otázku, co mohlo a co nemohlo to které sídliště vyprodukovat (Kruk 1973, 139, 144).

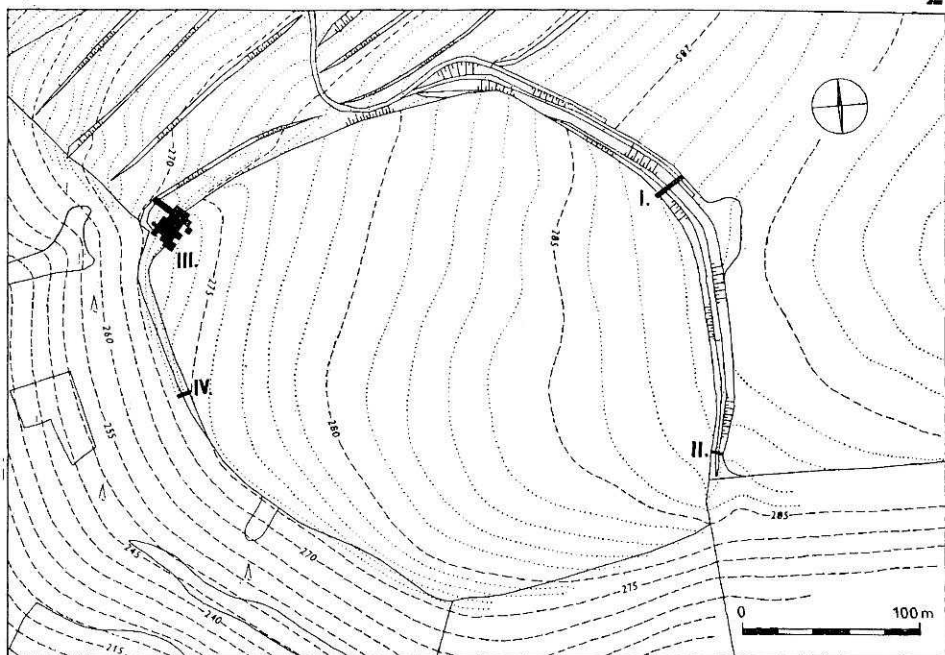
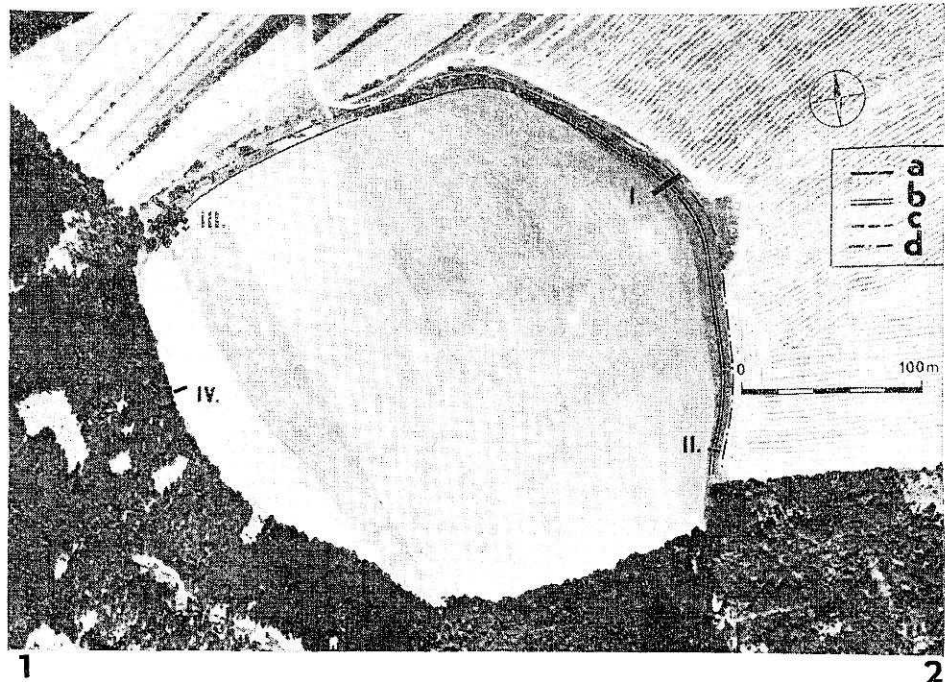
Pro studium halštatského osídlení v povodí Deberského potoka máme k dispozici jen několik poznatků, které lze do vzájemných souvislostí uvést se značnými obtížemi. Pro přehlednost je shrnu do pěti bodů: 1. Bylanské pohřebiště (č. 4) je datováno do H C1—2, výzkum ovšem postihl jen jeho malou část. 2. Ze stradonického hradiště, z horizontu, jenž předcházal vzniku opevnění, pochází část billendorfského osudí. Datování je však příliš široké (H C—D). 3. Hradiště datujeme, na základě nepříliš početného a málo výrazného materiálu, do H D—LT A. 4. Vyjma bodu 2 (?) postrádáme hmotné doklady o osídlení sledované oblasti v H D—LT A, přičemž je tato relativně dobře prozkoumána. 5. S event. pohřebištěm (č. 2) na úbočí kopce, na němž leží hradiště, nelze odpovědně kalkulovat.

Z výše uvedených poznatků lze vyvodit tyto hypotetické závěry: Oblast byla osídlena populací bylanské kultury. V blízkosti zkoumaného pohřebiště by mělo ležet sídliště, jehož dosavadní absence při obecném nedostatku sídlištních nálezů příliš nepřekvapuje. V téže době (H C) teoreticky mohla být osídlena i ostrožna „Na šancích“, prokázat to však nelze (problematické datování billendorfského osudí). Osídlení z časového horizontu H D—LT A je doloženo pouze na hradišti. Nálezová situace nasvědčuje tomu, že poloha sloužila jako refugium. I když nelze vyloučit, že v okolí existovala současná osada, počet obyvatel by stěží postačoval k vybudování tak mocného opevnění. Halštatská hradiště v SZ Čechách leží na okrajích regionu, průměrná vzdálenost mezi nimi činí 20 km. Pouze z těchto údajů můžeme rámcově vyvodit velikost jejich „politického“ zázemí, pokud ovšem můžeme hovořit o zázemí u refugií, která nebyla ani sídlem vládnoucí vrstvy, ani střediskem výroby, obchodu atd.

Shrnutí

Článek si klade za cíl prezentovat pokud možno ucelenou a konečnou formou výsledky ověřovacích výzkumů na halštatském hradišti u Stradonic. Při obecném nedostatku znalostí o lokalitách tohoto druhu mohou být poznatky cenné, i když se při jejich interpretaci mnohdy pohybujeme na úrovni hypotéz.

Rozbor knovízského osídlení ukazuje, že chceme-li poznat funkci sídlišť, vazby a strukturu osídlení, musíme vycházet ze studia mikroregionů. V optimálních případech jsou jejich hranice přirozeně dány reliéfem terénu, u větších oblastí, kde hranice nejsou jasné a obraz osídlení se jeví chaotický a zdánlivě

Obr. 5. Stradonice, „Na šancích“ (okr. Louny). 1 letecký snímek lokality s vyznačením sond a průběhu opevnění: a val jako schodovitý stupeň; b val jako násep; c v terénu patrný příkop; d nejasný (předpokládaný) průběh příkopu. 2 vrstevnicový plán lokality odvozený z leteckého snímku. Kresba E. Březáková.

nevykrytalizovaný, bude vhodné aplikovat metody převzaté z pracovních postupů sídelní geografie (cf. *Rydzewski 1977*).

Vyhodnocení knovízských nalezišť v mikroregionu Deberského potoka napovědělo, že vedle rozsáhlé, dlouhodobě využívané sídlištní jednoty na dolním toku existovala síť menších („filiálních“) sídlišť v okolí, zejména na středním toku. Na těchto lokalitách bohužel nebyly vedeny plošné výzkumy, jejich poloha, malý počet nálezů a relativně značná vzdálenost od zdroje vody však napovídají, že mohlo jít o tábořiště či krátkodobá sídliště. Teoreticky by měla být spjata se zemědělstvím a pastevectvím a bezprostředně závislá na centrální osadě. Plošný výzkum takové lokality by za současného stavu poznání mohl být zajímavější a důležitější než výzkum rozsáhlé dlouhodobě osídlené rovinné osady „běžného“ typu. Velkých sídlišť totiž bylo např. v SZ Čechách prozkoumáno několik a obecné tendence jejich vývoje jsou známy, i když vzhledem k obtížnému pomalému zpracování nálezů ještě ne exaktně dokázány (je to však otázka času a kapacit).

Čtenář si jistě povšiml, že při pokusu o hodnocení halštatského osídlení se autor vyhýbal užívání termínu mikroregion. Jestliže jsme v případě knovízského osídlení mohli uvažovat o struktuře osídlení v 15–20 km² rozlehlém mikroregionu Deberského potoka, pro halštatské období k podobnému hodnocení chybí opěrné body. Bez znalostí o vnitřní zástavbě stradonického hradiště či bez výzkumu pohřebiště a okolních osad (pokud je objevíme) nemůžeme činit demografické závěry, na jejichž základě bychom odpovědně uvažovali o rychlosti stavby opevnění atd. Následující úvahy jsou tedy silně diskutabilní, autor se však domnívá, že bez podobných „mezibilancí“ a pokusů nelze dále rozvíjet snahy o historické hodnocení, které musí být našim cílem.

Na stavbě fortifikace dlouhé 520 m (u níž jen kubatura hlíny přemístěné do valu činila cca 7000 m³, kubatura lámané opuky použité ke stavbě zdi asi 250 m³ a kubatura dřeva roštové konstrukce valu cca 200 m³) se musela podílet dosti početná a zcela jistě dobře organizovaná skupina lidí. Již dříve jsem uvedl, že obyvatelé hradiště (pokud bylo vůbec stabilně osídleno) a jeho bezprostředního zázemí by tento úkol v únosném časovém termínu těžko zvládli. Samotný hlinitý násep valu by sice teoreticky mohlo navršit 100 lidí za 70 dní při denním výkonu 1 m³ na hlavu, práce spojené s těžbou a úpravou kamene a dřeva a s jejich opracováním, transportem a stavbou však musely být náročné. Dosavadní stav poznání nasvědčuje, že osídlení lokality i jejího okolí nebylo příliš intenzivní (sídliště ostatně neznáme). Je tedy pravděpodobné, že se na stavbě opevnění podílelo obyvatelstvo z širšího okolí. Při velmi mechanickém výpočtu velikosti ekumeny, při němž vydělíme rozlohu regionu SZ Čech (cca 1800 km²) počtem halštatských hradišť (6), dojdeme k údaji 300 km², což je méně než např. v SV Velkopolsku, kde pro lokality „biskupinského“ typu činí odhad 500–800 km² (*Dąbrowski - Rajewski a kol. 1979, 251*). Počet obyvatel takto pojaté ekumeny by však ke stavbě plně dostačoval, fortifikace dokonce mohla být zbudována v relativně velmi krátké době — pod tlakem okamžité potřeby (podmínkou je výtečná organizace). Prozatím nelze kalkulovat s počty lidí nutných k obraně,

event. k údržbě opevnění (podobné údaje jsou diskutabilní i pro historická období; cf. *Vignatiová 1971*), i pro tyto účely se však zdá být počet obyvatel bezprostředního zázemí nedostačující. Zdá se, že teprve po zpracování výzkumů dalších hradisk a vyhodnocení osídlení v jejich okolí i v celém regionu budeme moci posoudit, zda obraz jaký se nám zatím jeví v případě stradonického hradiště je odrazem konkrétního vývoje v úzké oblasti, obecné vývojové tendence, či je prostě jen zkrácen nedostatkem výzkumů.

Metoda výzkumu hradišť v SZ Čechách musí být odlišná od postupů užívaných v jiných oblastech republiky, neboť expozitura AÚ Most je vytížena prací v předpolí povrchových dolů. Na druhé straně však disponujeme dostatkem poznatků o jejich zázemí, jejichž kvalita a kvantita bude s rozšiřující se těžbou uhlí stále narůstat. Výzkumy hradišť i výšinných sídlišť tedy musíme v důsledku vytížené kapacity omezovat na sondáže vedené za účelem získání poznatků o přesné době osídlení lokality, stáří a typu opevnění a rezignovat na poznatky o charakteru vnitřní zástavby. Tento metodický postup není bez problémů, svým způsobem však umožní postihnout historické aspekty, které dosud nebyly řešeny.

Literatura

- Beneš, A. - Koutecký, D. 1970:* Bylanská pohřebiště a další nálezy ve Stradonicích a Přezeticích, AR XXII, 513—540, 629—631.
- Bouzek, J. - Koutecký, D. - Neustupný, E. 1966:* The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. FontArchPrag 10. Praha.
- Dąbrowski, J. - Rajewski, Z. a kolektiv 1979:* Prahistoria ziem Polskich; Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- Dohnalová, V. 1956:* Nové nálezy ze Stradonic u Loun, AR VIII, 820, 846—847.
- Kruk, J. 1973:* Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- Kučera, P. 1897:* Skrčené kostry ve Stradonicích u Loun, PA XVII, 457—461.
- Piř, J. L. 1909:* Starožitnosti země České, díl III. Sv. I — Čechy za doby knížecí. Praha.
- Rydzewski, J. 1977:* Aus den Studien über die Konzentrierung und Zerstreuung von Besiedlungsspuren in archäologischen Siedlungsforschungen, AAC XVII, 275—278.
- Smrř, Z. 1975:* Knovízský mohylník v Levousích (Křesín, okr. Litoměřice), AR XXVII, 611—627, 713—716.
- *v tisku:* Program sídelně historického studia v oblasti Lužického potoka, referát na Sympoziu o pravěkém zemědělství, Znojmo, říjen 1979.
- Smrř, Z. - Mladý, F. 1979:* Výšinné sídliště knovízské kultury na vrchu Špičák u Mikulovic (okr. Chomutov), AR XXXI, 27—53, 119.
- Šnajdr, L. 1891:* Počátkové předhistorického místopisu země České a některé úvahy odtud vycházející. Pardubice.
- Váňa, Z. 1973:* Slovanské hradiště v Levousích (k. o. Křesín, okr. Litoměřice) a otázka rozsahu luckého území, AR XXV, 271—288.
- Vignatiová, J. 1971:* K otázkám obrany a údržby velkomoravských valů, SPFFBU E 16, 199 až 204.
- Zápotocký, M. 1963:* Pravěké nálezy z vrchu Házmburku u Klapého, AR XV, 432—446, 459.
- 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA LVI, 205—231.
- Z. Smrř: The Hallstatt Hill-fort at Stradonice near Louny — The Knovíz and Hallstatt Settlement of the Microregion at Deberský Creek.* The first part of the paper summarizes information about

the Late Hallstatt (H D—LT A) hill-fort (not to be confused with the well-known oppidum) where verification surveys have been carried out for three seasons. Further paragraphs are concerned with the evaluation of the Knovíz settlement in the microregion of the Deberský Creek, problems related to the study of settlement structure and high-situated settlements of this culture. Some of these problems could not be satisfactorily solved for the Hallstatt period.

The disposition of the hill-fort can be seen from the plan (fig. 1). Though it does not stand out or dominate when viewed from the surrounding countryside, the site provides a fine view of the adjacent part of the Ohře region and almost the whole of the České středohoří Mountains. The system of fortifications is shown in the charts (fig. 5). The bank, which runs across the headland in a wide bend (enclosing 6 ha 75 a), assumes on the E side within the length of 260 m the characteristics of a marked earthwork, 2 to 3 m high today, with a base up to 12 m wide (fig. 5; pl. 3: 1—2). On the N side within 260 m it appears as a stepped stage (pl. 3: 1, left) but actually it was of the same kind as on the E, the distortion having been caused by deposits.

On the E side the bank was 1.9 m wide as attested by boring. The difference of levels between the original bottom of the 2 m deep ditch and the top of the bank is 470 cm. Timber elements were used to form presumably a simple log construction accompanied by branches and hooks made of these to support the bank of earth and stone. The back side of the bank was supported by planks sunken in the subsoil and kept in place by vertical and horizontal poles (fig. 2: 5).

The entrance to the hill-fort, discovered in test pit III at the W end of the bank (cf. fig. 3: 1), was of unusual construction. The earthen and stony bank of about 4 m wide base and original height of 150 to 200 cm was strengthened at the end by a core of regularly placed stones. A kind of pavement ran behind the foot of the bank: a 2 to 3 m wide track paved with flat stones. Parallel to the bank, at 150 cm from the foot, ran a wall 100 to 120 cm thick with foundations laid in the subsoil of cretaceous limestone (pl. 2: 2; 4: 1). The original height was some 150 cm, it was therefore designed to reinforce the slope and the walls of the ditch enhancing the system of defence (cf. fig. 3: 2). The groove running in front of the wall, 30 to 40 cm wide and 30 cm deep, served presumably as a drainage pipe (fig. 4: 2). The ditch, running parallel to the bank and the wall (all the three terminated on the S roughly in one line), was 150 to 180 cm deep and 450 to 350 cm wide (fig. 2: 1, 2; pl. 3: 4). The entrance was therefore in between the S termination of the three fortification components and the N edge of the ravine which cuts into the hillside and from where the building stone was presumably obtained. The rather unusual lay-out and the wide open area may lead to doubts as to whether the original entrance has actually been uncovered. The view must be rejected that the stronghold was not completed for the completion and perfection of the fortifications including the core of stones to strengthen the end of the bank testify against it. Other construction elements could possibly be found under the thick deposits in the uninvestigated area E of test pit III.

The stronghold is datable by the habitation layer which covers the pavement and adjoins to the foot of the bank. However, unusually few sherds have been found and their absence in the topsoil throughout the site is also striking. Dispersed close under the base layer of the bank, fragments of a pot of the Billendorf type have been found in test pit III (fig. 4: 1); these, however, are difficult to date more accurately within the span of H C—H D. The site was occupied as early as in H A by the Knovíz culture people, scanty fragments of the German pottery have also been found in the loess deposits.

Considering the disposition of the Knovíz culture sites in the area under investigation (fig. 1), we can brand the area as a microregion. Four to five settlement sites and one or three cemeteries are to be found along the lower and middle course of the Deberský Creek. The occupation of the hill-fort site was not intensive and presumably did not extend over the whole site. Its strategical position, however, is significant, overlooking not only all the Knovíz sites within the microregion but also the Knovíz high-positioned settlements over the vast environs. On the lower course there was a large settlement area (loc. No 4), occupied throughout H A until the beginning of H B2. Owing to the presence of a cemetery at its W end, we can speak about settlement unity.

From the view-point of position, altitude, soil-dependence and water-source accessibility two types of the Knovíz settlement can be distinguished in the microregion (their characteristics are given on p. 496). They will presumably differ in function. In the course of long-time development the location of settlement sites on moderate slopes of creek valleys and holms would shift together with their economic background, but the shifting was always confined within the given settlement area. The location and duration of higher-situated sites was dependant on the size of the area suitable for settlement and on the water-source, the farthest tolerable remoteness of which appears to be 300 m from the settlement. The sites of the above type (i.e. "Stradonice" type) can be considered as seasonal or camp sites closely dependant on the contemporaneous settlement in the valley below. By contrast, the high settlement sites of the "Špičák" type (cf. *Smrž - Mladý 1979*) were relatively independent within their microregions standing as farmstead or small settlement units.

The hill-fort at Stradonice served presumably as a refuge. Surprisingly enough, we lack evidence of the contemporaneous settlement site in the area under investigation. At the same time it is evident that a considerable number of well-organized and centrally controlled people must have been employed in the building of the 520 m long fortifications where the capacity of the bank alone is 7000 cu. m. It seems that only after further surveys of this type have been made (cf. note I, p. 487, on the list of NW Bohemia's hill-forts including basic information) and the nature of settlement around the forts established, will it be possible to say whether our conclusions reflect a particular development in a confined area or the general trend of development, or whether they have been distorted by lack of evidence.

(Translated by *R. Pulchartová*)